

EBÛ TEMMÂM'IN ŞİİRLERİNDE BİR TÜRK KOMUTAN

AFŞİN

Dr. Sait UYLAŞ*

ÖZET

Bu makalede, bir Arap şairi olan Ebû Temmâm'ın bakış açısıyla Abbasîlerin büyük Türk kumandanı Afşin, onun isyancılara, özellikle Bâbek el Hurremî'ye karşı başarıları, inançları ve birtakım devlet adamlarının kıskançlıkları yüzünden hapiste ölümü anlatılmaktadır.

ASBTRACT

In this study, Afshin, the great Turk commander of Abbasids and his successes over the rebels, especially Babak al-Hurrâmi, his beliefs and his death in the prison due to the jealousy of some statesmen are examined from Arab poet Abu Tammam's point of view.

Giriş:

Özellikle Emevî hilâfetinin takip etmiş olduğu koyu Arapçılık siyaseti nedeniyle parlayan Abbasî ailesinin, hilâfet makamını ele geçirmek için dayandığı kuvvetin Horasan bölgesindeki gayri Arap unsur olduğu bilinmektedir. Abbasî halifeleri, Abbasî Devleti'nin kurulmasının akabinde devlet idaresinde etkin olan İranlı unsurun hissedilen baskısından kurtulmak için münferit bazı teşebbüslerde bulundu iseler de, istenilen neticeyi elde edemediler. Sonuçta yeni bir unsuru kendilerine destek seçtiler ki, bu da, İslâmiyet İran bölgesine yayıldığında Arapların temas edip tanıdıkları Türklerden başkası değildi.¹ Yani Abbasî halifeleri devlet ve ordu işlerini Türklerin eline bırakmayı siyasal çıkarlarına daha uygun buluyorlardı. Türkler ve İranlıların yardımı ile, Ebu Muslim ihtilali sonucu iktidara gelen Abbas Oğulları, geniş imparatorluğu idare etmek ve korumak işinde Araplara güvenip dayanamazlardı. İranlılar ise Abbas Oğulları'ndan ziyade Ali evlâtlarına taraftar bulunuyorlardı ki, bu da Abbasî

* Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak., Doğu Dil. ve Ed. Böl., Arap Dili ve Ed. Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

¹ Frye, Richard N.-Sayılı, Aydın, "Selçuklardan Evvel Ortaşark'ta Türkler", *Bellekten*, X/37 (1946), s. 97-131.

halifelerinin İranlı unsurun etkisinden kurtulmak için teşebbüste bulunmalarına yeterli bir sebepti.²

Türklerin Emevîler devrinde, devlet idaresinde, önemli mevkilere getirilmedikleri kuvvetle muhtemeldir. Abbasîlerin ilk zamanlarında bazı şahısların vali ve kumandan oldukları görülüyorsa da,³ bu, Türklerin o devirde devlet idaresinde etkin olduklarını göstermez.⁴

Türklerin sistemli olarak orduya alınmaları Halife Me'mûn zamanında (813-833) başlamaktadır. Çeşitli kanallarla toplanan Türk askerlerinin sayıları zamanla mühim bir miktara ulaşmıştır. Nitekim Me'mûn'un son senelerinde ordunun idaresi Türklerin eline geçmiş bulunmaktaydı. Onun ardından hilâfet makamına geçen halifeler başta Mu'tasım (833-842) olmak üzere uzun müddet Türk komutanların nüfuzu altında kalmışlardır. Bu komutanlar arasında Afşin, Boga el-Kebîr, Boga es-Sagîr, Vasîf, Aşnas, İnak et-Türkî ve daha birçokları anılmaktadır.⁵ Onlar devletin otoritesinde oldukça etkin olmakla birlikte iç ve dış mücadelelerde de Abbasî Devleti ve hilâfetinin korunmasını sağlamışlardır. Onların bu mücadeleleri ve gösterdikleri üstün cesaret ve kahramanlıkları zaman zaman efsaneleşmiş ve şiire yansımıştır.

Bu komutanlardan en önemlilerinden biri hiç şüphesiz Afşin'dir. Onun hakkında yazılanlara bakmadan önce hayatından biraz bahsetmekte yarar var.

Afşin:

Asıl adı Haydar b. Kâvus olan, Abbasî Devleti'nde, Halife Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerinin ünlü komutanı, bu ismi o dönem Mâverâunnehir'deki Uşrûsene bölgesi hükümdarlarına verilen Farsça kökenli *pişîn* kelimesinin Arapçalaştırılmış hâli olan *afşîn* kelimesinden almıştır.⁶ Uşrûsene, Mâverâunnehir'in en tanınmış bölgelerinden biri olup, Semerkand'ın doğusunda, Sogd Irmağı ile Seyhun arasındaki araziye ihtiva ediyordu.⁷ Bu bölgedeki son ve en meşhur hükümdar Afşin Haydar b. Kâvus'un mensup olduğu ailenin ne zamandan beri Uşrûsene'de hüküm sürdüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte,

² Günaltay, M. Şemseddin, "Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Bellekten*, VI/23-24 (1942), s. 192.

³ Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, 1968, VII, 493 vd.

⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasîler Devrinde Türk Kumandanları: I Boga el-Kebîr et-Türkî", *Türk Kültürü Araştırmaları*, sy. 1-2 (1965), s. 195.

⁵ Yıldız, a.g.m., s. 195.

⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 441.

⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut, 1957, I, 197; Sümer, Faruk, "Abbasîler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin", *Bellekten*, LI/200 (1987), s. 653.

milâdî VII. yüzyılın ortalarında Göktürk kağanlığının zayıflaması üzerine Mâverâunnehir'deki diğer küçük devletlerle beraber ortaya çıktığı söylenebilir.⁸

Afşin'in babası Kâvus, Halife Me'mûn zamanında Abbasî hakimiyetini kabul etmiş, ancak Me'mûn'un Bağdat'a dönmesinden sonra (204/819) tekrar devletin bağımsızlığını kazanmıştı. Bu sırada Kâvus ailesinde çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle Bağdat'a gelerek Müslümanlığı kabul eden Afşin, Me'mûn'un gönderdiği orduya rehberlik ederek Uşrûsene'nin fethini sağladı. Abbasîlerin hizmetine ne zaman girdiği tam olarak bilinmemekle birlikte, 206/821–822 senesinde Bağdat'a gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁹

Afşin'in kumandan olarak katıldığı askerî faaliyetler, Me'mûn'un son yıllarında Mısır'da çıkan isyanları bastırmakla görevlendirmesiyle başlar. Mu'tasım'ın halife olmasıyla parlak devri başlayan Afşin, 201/816-817 yılından beri hüküm süren Bâbek el-Hurremî¹⁰ isyanını bastırmakla görevlendirildi. Yıllarca

⁸ Yıldız, "Abbasîler Devrinde Türk Kumandanları: el-Afşin Haydar b. Kâvus" *İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 4-5 (1974), s. 1-2; a. mlf., "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 441.

⁹ Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 441.

¹⁰ Bâbek el-Hurremî; Me'mûn ve Mu'tasım zamanında Azerbaycan'da ciddi bir tehlike teşkil eden dinî-siyasî mahiyetteki *Hurremiyye* hareketinin lideridir. Kaynaklarda Bâbek'in menşesine dair çeşitli rivayetler mevcut olmasına rağmen bunların birçoğunun isyan etmesinden sonraki başarıları nedeniyle uydurulduğu sanılmaktadır.

İnanç itibarıyla Bâbek'in de mensubu bulunduğu Hurremiyye hareketi, kadın ve mülkiyetin ortaklığını savunan Mazdek'in İslâm'dan sonraki takipçileri arasındadır. Nitekim bu hareketin bir kolu da daha sonra Bâbek'e nispetle *Bâbekiyye* olarak anılmıştır. Bâbekiler, tenâsühe de inanan selefleri Hurremîler'in yeryüzünde sürekli olarak bir peygamber bulunacağı inancından hareketle Bâbek'in peygamber olduğunu ileri sürmüşlerdir.

İsyan etmek için uygun fırsat bekleyen Bâbek, Emîn ve Me'mûn arasındaki hilâfet mücadelesi ve daha sonra meydana gelen olayların akabinde beklediği zamanın geldiğine inanarak 816 yılında hareketine başladı. İsyanının merkezi olan Bezz'in çevresindeki Müslüman halka saldırarak kadın, çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirip, mallarını gasp etti. Halife Me'mûn sorunu halletmek için bu bölgeye çok defa birlikler gönderdiyse de muvaffak olamadı. Bunda onun son yıllarda Bizans'a seferlerle meşgul olmasıyla bu bölgeye gereken önemi verememesinin de katkısı büyüktür.

Mu'tasım'ın hilâfeti esnasında Cibâl, Hemedan ve İsfahan bölgelerindeki halkın büyük bir kısmı Hurremiyye'yi benimseyerek isyan etmiş ve tehlike oldukça büyümüşü. Bunun üzerine Mu'tasım askeri bilgi ve kudretine şahit olduğu Türk asıllı kumandan Afşin'i 220/835 senesinde Cibâl ve Azerbaycan bölgelerine vali olarak gönderdi ve Bâbek isyanını bastırmaya memur etti. Bir başka Türk kumandanı olan Boga el-Kebîr ve akabinde İnak et-Turkî, Ca'fer b. Dînar gibi komutanlarla halife, Afşin'e sürekli olarak takviye göndermekteydi. Bu arada Bâbek de boş durmuyor Bizans imparatoru Theophlos'a mektuplar yazarak onu Abbasî Devleti'ne karşı sefer yapmaya teşvik ediyordu. Ne var ki, onun bu çabaları artık kendisine fayda sağlamamış ve Afşin komutasında, takriben iki yıl süren mücadeleden sonra 222/837 tarihinde Bez ele geçirilmiş, buradan da kaçmayı başaran Bâbek daha sonra sığındığı bir Ermeni'nin yanında yakalanarak 223/838 senesinde halifenin huzurunda ve halkın önünde önce kol ve bacakları kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Turan, Osman, "Bâbek", *İA*, II, 170-174; Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve*

hilâfeti meşgul edip, çok kişinin kanının dökülmesine neden olan bu isyanın bastırılması ve Bâbek'in yakalanarak öldürülmesinin ardından, Bizans'a karşı düzenlenen seferlerde de oldukça başarılı olan Afşin'in, Halife Me'mûn devrinde başlayan ve Mu'tasım zamanında da devam eden askerî başarılarından dolayı haklı olarak kazandığı nüfuz ve itibar, devlet ricali, özellikle Arap ileri gelenleri arasında kıskançlığa sebep oldu. Rakipleri onun halife ve ordu nezdindeki itibarını zedelemek için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Horasan valisi 'Abdullah b. Tâhir, vezir Muhammed b. 'Abdilmelik ez-Zeyyât ve Kâdilkudât Ahmed b. Ebî Du'âd'ın kışkırtmaları ve aleyhte propagandaları sayesinde Afşin 840 yılında tutuklandı. Bir rivayete göre Bâbek problemi ortadan kaldırıldıktan sonra Afşin'in emriyle kayınbiraderi Mengü Çûr, Bâbek'e ait bir hazineyi ele geçirmiş ve bu durum halifeye intikal edince de halifenin ona karşı tavrı değişmiştir.¹¹

Vezir, Kâdilkudât ve Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'den oluşan mahkeme heyeti karşısına çıkarılan Afşin, burada halife ve devlet erkânını öldürmeye teşebbüs etmek, izinsiz olarak Uşrûsene'ye para göndermek, Taberistan Meliki Mazyâr'ı isyana teşvik etmek,¹² Mecusîliği ihya etmeğe ve Abbasî Devleti'ne son verip Sâsânî Devleti'ni yeniden kurmaya çalışmak, gerçekten Müslümanlığı kabul etmeyip eski inancını sürdürmek, putperestliğe ve Mecusîliğe dair kitaplar okumak, evinde heykeller ve putlar bulundurmakla suçlandı. Afşin iftiraya maruz kaldığını

Türkler, İstanbul, 1976, s. 144-148; a. mlf., "Bâbek", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 376-377; Sümer, a.g.m., s. 654-657; Azimli, Mehmet, *Abbasîler Dönemi Bâbek İsyanı*, Ankara, 2004.

¹¹ Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 442.

¹² 225/840 yılında, Taberistan hakimi Mazyâr b. Karîn b. Bender b. Hürmüs, Sâmerâ'ya getirildi. Onu Me'mûn valisi olarak atamış, fakat Mu'tasım zamanında isyan etmişti. Kalabalık bir ordusu vardı ve ordu safları giderek genişlemekteydi. Mu'tasım ona mektup yazarak huzuruna gelmesini emretti ise de Mazyâr bu talebi reddetti. Bunun üzerine Mu'tasım, 'Abdullah b. Tâhir'e mektup göndererek, onunla savaşmasını emretti. O da Nisabur'dan amcası Hasan b. el-Huseyn'e bu işi sevk etti. Hasan Taberistan'ın Sâriye şehrinde kamp kurdu. Uzun süren savaşlardan sonra Mazyâr'ın az sayıda adamıyla çıktığı bir av partisini fırsat bilen Hasan b. el-Huseyn onunla savaşa girip esir ederek Sâmerâ'ya gönderdi. Mazyâr ölünceye kadar kırbaçlandı. Cesedi teşhir edildikten sonra Bâbek'in yanına asıldı. Mazyâr da Bâbek'in yaptığı gibi affedilmesi durumunda çok para vereceği vaadinde bulduysa da halife onun bu sözlerine kulak asmadı. Bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-zeheb*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2004, s. 233.

Afşin'in Taberistan meliki Mazyâr b. Karîn'i isyana teşvik ettiği, bunu da Mâverâunnehr'i içine alan Horasan bölgesinin valisi olmak için yaptığı anlatılıyor. Hatta Afşin'in bu hususta Mazyâr'a yazdığı mektupların ele geçirilip el-Mu'tasım'a gönderildiği bildirilmektedir. Tarih kitaplarında Afşin'le aralarında mektuplaşmaların olduğuna dair çeşitli iddialar bulunmaktadır. Ayrıca bu kaynaklarda Mazyâr'ın Bâbek'le birlikte Afşin'in de desteğiyle Mecusîliği yeniden ihya etmek için çaba sarf ettiğine dair rivayetlere yer verilmiştir. Bkz. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, tsz., II, 476-478; Taberî, a.g.e., IX, 80-81, 104 vd.; Mes'ûdî, a.g.e., s. 233-234; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut, 1965, VI, 504; Sümer, a.g.m., s. 661-663.

söyleyip halifeden affını istediye de affedilmedi. Bu da Mu'tasım ve çevresindekilerin ona inanmadıklarını göstermektedir.¹³

Afşin, Şâbân 226'da (Haziran 841) hapisanede öldü. Cesedi bir müddet teşhir edildikten sonra yakılıp külleri Dicle'ye atıldı. Evinde yapılan aramada mücevherlerle süslü putlar, heykeller ve Mecusîliğe dair *Zerâne*ye adlı bir kitabın bulunduğu iddia edilir.¹⁴

Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Afşin:

Afşin ve daha birçok Türk komutanı devlet içindeki etkinlikleri ve gösterdikleri başarılar nedeniyle Arap edebiyatına da konu olmuşlar, şairler şiirlerinde onların başarılarını anlatan övgülere veya zaman zaman halife üzerindeki etkilerini kınayan hicivlere yer vermişlerdir. Onların bu tür şiirleri sadece birer edebî örnek olmanın ötesinde içerdiği tarihî bilgiler bakımından da dikkate değerdir.

Ebû Temmâm'ın, Abbasîler tarihinin bu en kudretli, devrinin ünlü simalarından olan komutan Afşin hakkında çok sayıda beytine rastlanmaktadır. Nitekim şair, Halife Me'mûn ve Mu'tasım devirlerinde önemli başarılar kazanan Afşin'in kendi kudretinin farkında olduğunu, şu beyti ile aktarır:

وَقَدْ عَلِمَ الْأَفْشِينَ وَهُوَ الَّذِي بِهِ يُصَانُ رِذَاءُ الْمُلْكِ عَنْ كُلِّ حَاذِبٍ

—*Afşin, saltanat hırkasının her türlü fitneden bizzat kendisi ile korunduğunu fark etmişti.*¹⁵

Ebû Temmâm kasidelerine muhteşem başlangıç yapmasıyla bilinmektedir. Afşin'i methedip başarılarını anlattığı aşağıdaki kasidesinin girişi bu bakımdan dikkate değerdir.¹⁶ İbnu'l-Esîr de onun aşağıdaki şiirini şiirlerinin en önemlileri arasında zikretmektedir:¹⁷

الْحَقُّ أَتْلَجُ وَالسُّيُوفُ عَوَارٍ فَحَذَارٍ مِنْ أَسَدِ الْعَرَبِينَ حَذَارٍ

¹³ Yıldız, "Abbasîler Devrinde Türk Kumandanları: el-Afşin Haydar b. Kâvûs" s. 16-20; a. mlf., "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 442; Sümer, a.g.m., s. 661.

¹⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 91-104; a. mlf., "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 442; Sümer, a.g.m., s. 661.

¹⁵ Ebû Temmâm, *Dîvân*, nşr. Muhammed 'Abduh 'Azzâm, Mısır, 1976, I, 210.

¹⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mahâsini's-ş-şî'r ve âdâbihî ve nakdih*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1972, I, 233.

¹⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, Riyad, 1983, I, 390.

—Gerçek apaçık ortada, kılıçlar ise iğretidir. O hâldeindeki aslandan sakın!¹⁸

Ebû Temmâm Afşin'in bizzat özgüveniyle arkasına bakmadan savaşa girişmekten çekinmediğine dair halifeye kendisini de şahit göstererek vurgu yapmaktadır:

شَهِدْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ شَهَادَةً كَثِيرٌ ذُوو تَصَدِيدِ يَهَيَّا فِي الْمَحَافِلِ
لَقَدْ لَيْسَ الْأَفْشِينُ قَسْطَلَةَ الْوَعَى مِحْشًا بِنَصْلِ السَّيْفِ غَيْرَ مُوَاجِلِ

—Gerçekten müminlerin emirine şahitlik ettim ki, mahfillerde bu şahadeti doğrulayacak çok kişi vardır;

—(Arkadaşın) Afşin, başkasına güvenmeden, kılıcı ile (ateşe dalan bir maşa gibi) cesurca savaşın toz bulutuna daldı.¹⁹

Övgüsüne aşağıdaki beyitlerle devam eder:

وَسَارَتْ بِهِ بَيْنَ الْقَنَايِلِ وَالْقَنَا عَزَائِمُ كَأَنَّكَ كَالْقَنَا وَالْقَنَا بِلِ
وَجَرْدٌ مِنْ أَرَائِهِ حِينَ أَضْرِمَتْ بِهِ الْحَرْبُ حَادًا مِثْلَ حَدِّ الْمَاصِلِ
رَأَى بَابِكَ مِنْهُ السَّبِيَّ لَا شَبِيَّ لَهَا فُجْرَجَى سَبِيَّ نَزْعِ الشَّوَى وَالْمَفَاصِلِ

—Mızraklar ve atlar gibi kesin olan kararlar, onu atlar ve mızraklar arasına sürükledi.

—Savaş kızıştığı zaman, o, kılıçların uçları gibi sipsivri bir şekilde düşüncelerinden soyutlandı.

—Bâbek kendi kol bacak ve eklemlerinin birbirinden koparılmamasını beklerken, onun (Afşin'in) da savaşta hata yapmayacağını farkında idi.²⁰

Yine Bâbek'ik kalesi sayılan Bezz'e²¹ girişini ve onun kılıcıyla neler yapabileceğini ve yirmi yıldır kimsenin baş edemediği Bâbek'i ne hâle düşürdüğünü aşağıdaki beyitlerle aktarmaktadır:

بَعْدَ الْجِلَادِ الْبَدِّ فَهَوَّ دَفِينُ مَا إِنْ بِهِ إِلَّا الْوُحُوشَ قَطِينُ
لَمْ يُقْرَ هَذَا السَّيْفُ هَذَا الصَّبْرُ فِي هَيْجَاءٍ إِلَّا عَزَّ هَذَا السَّيْفُ
قَدْ كَانَ عُذْرَةَ مَعْرَبٍ فَاقْتَضَتْهَا بِالسَّيْفِ فَحُلُّ الْمَشْرِقِ الْأَفْشِينُ

¹⁸ Ebû Temmâm, a.g.e., II, 198.

¹⁹ Ebû Temmâm, a.g.e., III, 80.

²⁰ Ebû Temmâm, a.g.e., III, 81.

²¹ İran'da Errân ile Azerbaycan arasında bir bölge-yerleşim merkezi. Bkz. Yâkût, a.g.e., I, 361.

—Savaş Bezz'e galip geldi, o artık gömülmüştür (tarih sahnesinden silinmiştir). Orası sadece vahşi hayvanların yaşadığı bir yerdir.

—Bu kılıç savaşta durup sabretmek için değil, ancak bu din (onunla) yücelsin diye verildi.

—O (Bâbek), Batının bekâreti idi. Oysa Doğunun kahramanı Afşin kılıçla onu (bu bekâreti) bozmuştu.²²

وَوَظَّلَ بِالظَّفَرِ الْأَفْشِينِ مُرْتَشِحًا
وَبَاتَ بِأَبْكَهَهَا بِالْمُتَحِفَا

—Afşin giysiler içinde zafere devam ederken, (Bezz'in) Bâbek'i zillete bürünmüş olarak geceledi.²³

Ebû Temmâm Mu'tasım'a yazmış olduğu bir methiyesinde Afşin, Mu'tasım ve Bâbek ilişkisine değinir ve Afşin'in Bâbek'le olan mücadelelerini anlatırken Bâbek'in vahşetini aşağıdaki beytine yansıtır:

وَأَبَاحَ نَصْلَ السَّيْفِ كُلِّ مُرْتَشِحٍ
لَمْ يَحْمَرِّ دُمُهُ مِنَ الْأَطْفَالِ

—Daha kanı dahi kızarmamış çocuk adaylara bile kılıcın ucunu mübah kıldı.²⁴

Bâbek ileride kendisine karşı savaşabilecek potansiyele sahip hiç kimseyi affetmiyor ve onları katletmekten çekinmiyordu. Hatta beytin bir rivayetinde مرشح kelimesi مَهْد şeklinde yazılmış ki, bu durumda onun beşikteki çocuklara bile kılıcını kullanmaktan çekinmediği anlamı çıkmaktadır.

Bâbek'in davranışları o kadar ileri gitmiştir ki, kör olan ve bu yüzden gözünden yaş gelmesi mümkün olmayan Deccal'ı bile ağlatmıştır:

لَوْ عَايَنَ الدَّجَّالُ بَعْضَ فَعَالِهِ
لَانْتَهَلَ دُمَهُ الْأَعْوَرِ الدَّجَّالِ

—Şayet Deccal onun bazı davranışlarını görseydi, tek gözlü Deccal'ın gözlerinden dahi gözyaşı akardı.²⁵

²² Ebû Temmâm, a.g.e., III, 316.

²³ Ebû Temmâm, a.g.e., II, 374.

²⁴ Ebû Temmâm, a.g.e., III, 133.

²⁵ Ebû Temmâm, a.g.e., III, 134.

Halife, Bâbek sorununu ortadan kaldırmak için her türlü yolu denemişti Hatta deniliyor ki, müminlerin emiri, üzerine birtakım merhemler sürülerek tedavi edilen uyuz hastalığı gibi Bâbek sorununu da tedavi etmeye çalıştı. Onun bu çabaları fayda vermeyince bu sorunu çözmesi için askerlerine yetkiler verdi. Artık öyle bir noktaya gelmişti ki, onun öldürülmesinin kılınan namazların küçük günahları sildiği gibi kendisinin daha önce yapmış olduğu hata ve yanlışları sileceğine inanıyordu:

أَعْطَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ سُيُوفَهُ فِيهِ الرَّضَا وَحُكُومَةَ الْقَتْلِ
 مُسْتَيَقِنًا أَنْ سَوْفَ يَمْحُو قَتْلُهُ مَا كَانَ مِنْ سَهْوٍ وَمِنْ إِغْفَالِ
 مِنْهُ الصَّلَاةِ إِذَا أُقِيمَتْ أَصْلَحَتْ مَا قَبَّلَهَا مِنْ سَائِرِ الْأَعْمَالِ

— Müminlerin emiri, (Bâbek'in) öldürülmesinin, tıpkı kılındığında kendinden önceki birtakım amelleri düzelten namaz gibi hata ve yanlışları sileceğine kesin bir inançla, onun (öldürülmesi) hakkında kılıçlarına (kılıç erbabına) izin ve serbest davranma yetkisi verdi.²⁶

Nihayet bu sorunu çözmesi için son noktayı koymak üzere girdiği her savaşta galip gelmesini bilen Afşin'i görevlendirdi. Afşin, hastalıklar son aşamaya geldiğinde ve başka hiçbir çözüm fayda sağlamadığında hastalıkları tedavi eden kor ateşi gibiydi. Nitekim bu sorun içinde tedavinin son aşamasına gelinmişti ve hastalıklı bölgeyi dağlamaktan başka çare yoktu:

فَرَمَاهُ بِالْأَفْشِينِ بِالتَّحْمِ الَّذِي صَدَعَ الدُّحَى صَدَعَ الرِّدَاءِ الْبَالِي
 لِأَنَّهُ بِالْكَأْوِي الْعَنِيفِ بَدَائِهِ لَمَّا رَأَهُ أَلَمُ يُفِيقُ بِالطَّالِي

—Onu Afşin'e; çürümüş elbisenin parçalanışı gibi karanlıkları yaran yıldız attı.

—Merhemle iyileşmediğini görünce, onu, hastalığını şiddetli bir şekilde dağılayacak olan kişiyle (Afşin'le) buluşturdu.²⁷

Şair burada Afşin'in gücüne olağan üstü bir vurgu yapmakta ve onun karşısında hiçbir kuvvetin duramayacağını onu karanlıkları yaran yıldız ve karşısındaki gücü ise darmadağın olan çürümüş elbiseye benzeterek ortaya koymaktadır.

Ebû Temmâm'ın Afşin'e yukarıdakiler gibi birçok methiyesi bulunmaktadır. Ancak şair onun bazı davranışlarını kusurlu bulmuş olacak ki, zaman zaman bunları ifadeden de çekinmemiştir. Tabii ki, burada aşağıdaki

²⁶ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 134.

²⁷ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 134-135.

beyitlerin büyük ihtimalle Afşin'in tutuklanmasından ya da ölmesinden sonra söylenmiş olma ihtimalinin büyük olduğunu da göz ardı etmemekte yarar var. Yani şairinin burada dönemindeki güç sahiplerinin tavırlarına uygun olarak davranmış olması da mümkündür. Nitekim aşağıdaki beyitlerde şairin Afşin'e karşı tavrının değiştiğine tanık olmaktadır.

Halife, hilâfetinin ve kendisinin korumasını Afşin ve etrafındakilerden oluşturmuş fakat Afşin fitnelerin etkisi altında kalıp sahip olduğu nimetleri gözü görmeyerek eski elbiseler içindeki güzel bir kadın gibi kendini küçük düşürmüştür:

مَلِكٌ عَدَا حَارَ الْخِلَافَةِ مِنْكُمْ وَاللَّهُ قَدْ أَوْصَى بِجَفْظِ الْحَارِ
يَا رَبُّ فِتْنَةَ أُمَّةٍ قَدْ بَرَّهَا جَبَّارُهَا فِي طَاعَةِ الْجَبَّارِ
حَالَتُ بِحَيْثُ ذَرَّ حَوْلَهُ الْمَقْدَارُ فَأَحْلَاهُ الطَّعْنُ أَنْ دَارَ بَسْوَارِ
كَمْ نِعْمَةً لَلَّهِ كَانَتْ عَنْدَهُ فَكَانَتْهَا فِي غُرْبَةٍ وَإِسَارِ
كُسَيْتٌ سَبَائِبُ لَوْمِهِ فَتَضَاءَلَتْ كَتَمَتْ أَوَّلَ الْحَسَنَاءِ فِي الْأَطْمَارِ

—Melik hilâfetin komşusunu (korumasını) sizden oluşturdu. Allah da komşunun korunmasını tavsiye etmiştir.

—Milletin içine düştüğü nice fitne vardır ki, zorba kendisine itaat edilsin diye onu bizzat kendisi çıkarmıştır.

—Küçük hesaplar Haydar'ın²⁸ kafasında dolaştı ve sonuçta taşkınlık onu cehenneme sürükledi.

—Oysa o, Allah'ın nice nimetlerine sahipti ama sanki o nimetler gurbette ve esaret altındaydı.

—Ona hak etmediği ince zarif elbiseler giydirildi fakat o elbiseler ona yakışmadı; tıpkı kalın, eski elbiselerin güzel bir kadına yakışmadığı gibi...²⁹

Ebû Temmâm, Afşin'in putlara secde ettiğini kabul edenler arasındaydı. Nitekim Afşin'e birçok methiye söylemesine rağmen aşağıdaki beyti ve daha birçok şiirinde onun putlara secde ettiğini belirtmekten çekinmemiş ve bu ve buna benzer birçok beyit halk arasında darbi mesel olarak anılmıştır:

كَانَتْ لَنَا صَنَمًا نَحْنُو عَلَيْهِ وَلَمْ نَسْجُدْ كَمَا سَجَدَ الْأَفْثِينَ لِلصَّنَمِ

—Bizim de kendilerine yöneldiğimiz putumuz vardır; ama biz Afşin'in putlara secde ettiği gibi secde etmedik.³⁰

²⁸ Afşin'in asıl adı Haydar b. Kâvus'tur.

²⁹ Ebû Temmâm, a.g.e., II, 198.

Ebû Temmâm'ın Afşin'i küfre nispet ettirmesi onun imama karşı çıkmasından kaynaklanmaktadır.³¹ Nitekim Emevî halifelerinden Hişâm b. 'Abdilmelik de Türklere karşı hoşgörülü olmakta ve onlardan İslâm'dan dönenleri cezalandırmamaktaydı. Fıkıh âlimleri buna karşı çıktıklarında ise onlara, Türklerin İslâm'dan dönmelerinin onlarla İslâm otoritesi arasındaki ihtilâftan sonra ortaya çıktığını, böylece Türklerin Arap egemenliğine isyan edip aynı zamanda İslâm'dan da çıktıklarını gerekçe gösteriyordu. Bir başka ifadeyle onların dinden dönmeleri egemen güç ile alâkalarına bağlanmaktaydı ve aslî bir şey değildi. Bu yüzden Hişâm siyasî irtidat ile akaidî irtidatı birbirinden ayırmıştı.³²

Ebû Temmâm'ın *Dîvân*'ının şârihi, Ebû 'Abdillah'tan naklen Afşin'in kâfir ya da münafık olmadığına, onun Fars asıllı³³ biri olduğuna değinmektedir. Mu'tasım onu üstün hizmet ve bağlılığından dolayı yüceltmiş ve onu Bâbek'le savaşa memur etmiştir. Ne var ki bazı hasetçiler halife ile Afşin'in arasını bozdular, onun halifeye karşı içten içe duygular beslediğini anlattılar ve onu bir düşmanmış gibi gösterip yakalanmasını sağladılar. Bir rivayete göre ise Afşin'in öldürülme sebebi İbn Ebî Du'âd ile aralarındaki bir meseleden kaynaklanmaktadır.³⁴

Şair onun aslında inanç itibariyle her iki inancı da (Mecusîlik ve Müslümanlık) bir arada sürdürdüğünü fakat eninde sonunda bunun açığa çıkacağını düşünmeden bu inancını çürük bir zemine oturttuğunu aşağıdaki beyitlerle dile getirmektedir:

مَكْمُرًا بَنِي رُكُنَيْهِ إِلَّا أَنَّهُ وَطَدَّ الْأَسَاسَ عَلَيَّ شَفِيرٍ هَارٍ
حَتَّى إِذَا مَا اللَّهُ شَقَّ ضَمِيرَهُ عَن مُسْتَتَكِنٍ الْكُفْرِ وَالْإِصْرَارِ

—Kurnazlıkla (inancının) her iki dayanağını da inşa etti, ne var ki, temelini çürük bir zemine oturttu.

—Oysa sonunda Allah onun kalbini yarıp içinde gizlediği küfrü ve (küfürdeki) ısrarını ortaya çıkardı.³⁵

³⁰ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 185.

³¹ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 199-200.

³² et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 191; Fârûk 'Umer Fevzî, "et-Türk ve'l-hilâfetu'l-'Abbâsiyye-Nazratun cedîde ile'l-'asri'l-'Abbâsiyyi's-sâni", *Âlemu'l-Fikr*, Ürdün, sy. 2 (1972), s. 105–106.

³³ Afşin'in Ebû 'Abdillah tarafından Farşlı olarak zikredilmesi, sanırız geldiği bölgeye nazaran söylenmiş olup, o dönem itibariyle Horasan ve Mâverâunnehir halklarının Araplar tarafından yeterince ayırt edilememelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa eldeki veriler her ne kadar Fars kültürüne de sahip ise de, Afşin'in Türk olduğu yönündeki kanaatleri kuvvetlendirmekte ve birçok yerde Türk olarak anılmaktadır. Bkz. Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvus", *DİA*, I, 441; Sümer, *a.g.m.*, s. 653.

³⁴ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 199.

³⁵ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 199.

İbnu'l-Mu'tez, Halife Mu'taz'd'ın ona kendi hayatını anlatan bir kaside yazmasını emretmesi üzerine kaleme aldığı tarihî bilgiler içermesi bakımından didaktik bir şiir olarak da algılanması mümkün olan 417 beyitlik müzdeviç kasidesinde³⁶ dönemin ünlü Türk komutanlarına da değinmiş ve Afşin'in acıklı bir şekilde ölümünü aşağıdaki beyti ile dile getirmiştir:

وَمَاتَ الْأَفْشِينَ عَلَيْهِ حَسْرَةً وَمَا بَكَتْ عَيْنٌ عَلَيْهِ قَطْرَةً

—*Afşin keder içinde öldü. Ona hiçbir göz tek bir damla bile ağlamadı.*³⁷

Yine Ebû Temâm, her ne kadar Afşin'in bir putperest olduğuna inansa da, yazdığı bir methiyesini onun İslâm'a katkılarını itiraf eden aşağıdaki beytiyle tamamlamıştır:

فَسَيِّئُهُ كُرُ الْإِسْلَامَ مَا أَوْلَيْتَهُ وَاللَّهُ عَنَّهُ بِالْوَفَاءِ ضَامِنٌ

—*Elbette ki İslâm senin yaptığın iyiliğe teşekkür edecektir. Ve Allah onun vefasına kefildir.*³⁸

Sonuç:

Bu ve benzeri beyitler, Afşin'in putperest ya da Mecusî olduğuna dair kanaatlerin tam olarak oturmadığının bir göstergesidir. Nitekim bu konuda Faruk Sümer de Afşin'in Sâsânî İmparatorluğunu diriltmek ve Mecusîliği hâkim bir din hâline getirmek gayesini taşıdığı iddialarını tasdik için delillerin kâfi olmadığı kanaatindedir.³⁹ Ayrıca Afşin, o dönem itibariyle Abbasî Devleti'ni ayakta tutan, başarıları destanlaşmış en önemli dinamiklerdendi. Bu bakımdan, makalenin başında da değindiğimiz gibi onun hakkındaki ithamların bir kıskançlık sonucu ortaya çıktığı yönündeki iddiaların doğru olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

³⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Dîvân*, nşr. Mecîd Tarrâd, Beyrut, 1995, I, 399–426.

³⁷ İbnu'l-Mu'tez, *a.g.e.*, I, 422.

³⁸ Ebû Temmâm, *a.g.e.*, III, 322.

³⁹ Sümer, *a.g.m.*, s. 665.